

УДК 358.012.22,1

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ СКЛАДОВОЇ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА

Прохорова В.В., докторант (НАУ м. Київ)

Застосування технології рефлексивного управління економічним розвитком підприємств ускладнено відсутністю технології формування у суб'єкта готовності до вибору, що знижує достовірність імітації думок суб'єктів і звужує можливості рефлексивного управління. Технологія рефлексивного управління підприємством узгоджує протиріччя економічних інтересів на основі інтегрованого використання як розгорнутої, так і швидкої форм рефлексії.

Ключові слова: технологія рефлексивного управління, економічний розвиток підприємств, механізм формування, етапи технології, концептуальна реконструкція, рефлексорна побудова.

Постановка проблеми. Реформування сучасної системи управління висвітлює низку проблем, які необхідно розв'язувати. Серед них – невідповідність методів і технологій управління суб'єктами господарювання сучасним вимогам. При впровадженні інноваційних технологій в управлінський процес підприємства необхідно впроваджувати інновації і в управлінні економікою країни в цілому. Це повинно бути системне, багаторівневе управління, яке охоплює всі елементи економічної системи, узгоджує процеси управління і самоуправління, зовнішні вимоги і внутрішні мотиви учасників економічного процесу, створює простір для варіативності управлінської діяльності відповідно до реальної ситуації при збереженні стратегічних напрямів розвитку, сприяє саморозвитку, самореалізації підприємства. Таке управління є діяльністю на рефлексивній основі. Це означає, що воно повинно враховувати вимоги зовнішнього оточення до сфери стратегічного управління економічним розвитком, особливостей конкретної галузі та підприємства, повинно виявляти внутрішні протиріччя процесу економічного розвитку. Елементи постринкових відносин проявляються у таких аспектах, як розвиток «неринкових» цінностей та стимулів діяльності, кооперації та співробітництва, як механізми підвищення результативності праці й підприємництва, виділення творчої праці, вільного часу та не відчужених соціальних відносин (асоціацій), як важливі складові економічного життя епохи народження постіндустріального суспільства.

Зазначені аспекти визначають головні вимоги, які ставляться до технології рефлексивної сфери управління економічним розвитком підприємства. Ці вимоги повинні бути сформульовані для всіх етапів, починаючи зі збору інформації і закінчуючи прийняттям рішень щодо реалізації сценарію [1,2].

Аналіз публікацій. Проведений аналіз існуючих підходів до моделювання соціальних

процесів у суспільстві дозволив виділити вагомі роботи науковців, а саме: Шемаєвої Л.Г. [1-5], Новикова Д. А. [6 - 8], Чхартишвили А. Г. [6,8], Петракова С. Н.[7], Тарана Т. А.[9], Робертса Ф. С.[10], які використовуючи принципи теорії активних систем, розробляють в своїх наукових працях основи рефлексивного управління.

Метою статті слід вважати доведення теоретичної значущості технології рефлексивної діяльності в управлінні економічним розвитком підприємств. Саме через недостатній рівень рефлексії, невміння усвідомити сучасні вимоги в прийнятті рішень керівники сучасних підприємств орієнтуються на старі шаблони, підходи, стереотипи, що знижує ефективність роботи.

Виклад основного матеріалу. Управління розвитком галузі, корпорації, великого підприємства різко ускладнюється, причому минулий досвід управління, навіть успішний, не завжди придатний для вирішення нових проблемних ситуацій. Це призводить до збільшення імовірності прийняття неправильних рішень щодо забезпечення цілеспрямованого розвитку підприємств. Складність і різноманіття прояву розглянутих умов та факторів, що впливають на функціонування й розвиток сучасних підприємств, вимагає створення цілісної теорії управління підприємством, яка б враховувала ці особливості. Аналіз методологічної бази розвитку підприємств продемонстрував відсутність методів і моделей, які б дозволили адекватно відобразити слабо структуровану проблему, якою є економічний розвиток і розробити управлінський інструментарій щодо прийняття рішень, пов'язаних із постановкою цілей та визначенням загальної стратегії їх досягнення [1-5]. Управлінцю обов'язково повинно бути притаманна соціально-психологічна компетентність, тобто здатність взаємодіяти з іншими людьми в системі міжособистих відносин, уміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, визначати емоційні особливості персоналу, вибрати адекватні моделі

взаємодії з ними; здібність до соціальної рефлексії [6,8].

Згідно з сучасною концепцією розвитку економіки управління має ґрунтуватися на синергетичному підході, який є основою розгляду складних систем, що самоорганізуються і саморозвиваються в умовах нестабільності. Відповідно до синергетичного підходу в рефлексивному управлінні слід враховувати, що система економічного процесу як і будь-яка відкрита система обмінюється інформацією з іншими системами, що вона не піддається жорсткому впливу і буває амбівалентною, тобто певне місце в ній займають випадковість і змінність. Однією з умов такого управління може бути зазначено здійснення діяльності на рефлексивній основі [6,7].

Рефлексія як найскладніша категорія філософії та психології в науці тлумачиться по-різному. В узагальненому вигляді вона трактується, як усвідомлення суб'єктом засобів та основ діяльності, їхньої зміни; вихід у зовнішню позицію одного суб'єкта діяльності стосовно діяльності іншого; процес відображення однією системою внутрішньої структури другої; самоаналіз; осмислення закономірностей управлінської діяльності. Особливістю рефлексії є те, що вона обумовлює успішний перебіг перцепції (перцепція - це віддзеркалення предметів і явищ в цілому при їх безпосередній дії на механізм розвитку системи) [2].

Вивчення рефлексорної будови сприйняття призвело до створення теоретичних моделей цього явища, в яких важливе значення надається еферентним (відцентровим) процесам, що підлаштовують роботу перцептивної системи до характеристик об'єкта (А.В.Запорожець, А.Н.Леонтьєв) [6 -10]. Сучасні дослідження доводять, що початкові форми сприйняття визначаються особливостями постійних сполучень стимулів. Однак розвинені процеси сприйняття знаходяться під контролем цілей, що стоять перед суб'єктом.

Інтенціональний (спрямований) характер цих процесів дає можливість розглядати їх в якості перцептивних дій [9]. Сприйняття - це складний динамічний когнітивний процес, пов'язаний з усією пізнавальною діяльністю особистості. Разом із процесами відчуття сприйняття забезпечує безпосередньо-чуттєву орієнтацію системи управління в зовнішньому середовищі. Оскільки сприйняття є необхідним етапом діагностики середовища функціонування підприємства, воно завжди більш-менш пов'язане з іншими процесами управлінської діяльності - з мисленням, аналізом, формуванням висновків та заключень. У процесі сприйняття відбувається аналіз і синтез отриманої різноманітної інформації від об'єктів зовнішнього

середовища підприємства, тобто її осмислення, інтерпретація. Аналітичні й синтетичні акти сприйняття виступають як єдиний процес [10].

У ході сприйняття людиною інформації, несумісної з її внутрішніми переконаннями (установками), виникає так званий когнітивний дисонанс (психологічний дискомфорт). Теорія когнітивного дисонансу (Л.Фестінгер, 1957) пояснює вплив на людську поведінку системи когнітивних елементів (вірувань, думок, цінностей, намірів і т.д.) [2].

Сприйняття - це цілісний, складний, динамічний, цілеспрямований когнітивний процес відображення безпосередньо діючих на економічну систему (підприємство) об'єктів зовнішнього (об'єктивного) середовища. Продуктом цього процесу є перцептивні моделі, що утворюють внутрішню (суб'єктивну) середу функціонування та економічного розвитку підприємств.

Людське сприйняття тісно пов'язане з усіма пізнавальними процесами й ширше - всією психічною діяльністю людини. Воно визначається фізичними властивостями об'єкту сприйняття, умовами сприйняття та особистісними характеристиками реципієнта. Процес сприйняття є соціальне обумовленим.

Рефлексійна діяльність у своїй динаміці проходить декілька етапів. На першому етапі вона має пасивний характер. Навіть у спілкуванні на цьому етапі людина не розуміє станів, намірів, думок іншої людини. Характерні для цього ступеня особливості рефлексії можуть виступати як наслідок властивостей нервової системи, а також як збіднений досвід міжособистісного спілкування [3,6,9].

На другому етапі спостерігається невпорядкована, епізодична рефлексія. Її головною ознакою можна вважати виникнення у процесі спілкування окремих уявлень про внутрішній світ іншої людини та прагнення зрозуміти її переживання [5,7].

Третій етап характеризується виявом здатності до відтворення в думці особливостей переживання іншої людини не тільки в окремих ситуаціях, а й упродовж усього процесу взаємодії. Суттєвими ознаками цього рівня є, по-перше, те, що рефлексивна діяльність здійснюється мимовільно і постійно; по-друге, для цього рівня характерні одночасне згортання процесу рефлексії й включення її до стану іншої людини в кожному акті спілкування [3].

Управління на основі рефлексії є чинником, що забезпечує його ефективність. Виходячи з того, що таке управління є невід'ємною характеристикою міжособистісного спілкування, системна рефлексія дає можливість переосмислення і перебудови старого

індивідуального досвіду управління, врахування умов внутрішнього і зовнішнього середовища.

Як відомо, на кожному рівні управління економічним розвитком підприємств є специфічні труднощі. Рівень «зовнішнє середовище підприємство» є складним і специфічним через відсутність єдиних напрямків впливу, низький рівень економічної культури у суспільстві. Тому таке управління передбачає систему впливів на соціум. Рівень «підприємство - внутрішнє середовище» є специфічним, бо потребує рефлексійної оцінки не лише всієї системи, а її компонентів.

Підхід до управління на основі рефлексії передбачає визначення мети, ідеальної і прагматичної, створення програми дій, організацію, корекцію, контроль з визначенням нової стратегії метадіяльності. Цей процес є можливим лише при багатовимірному аналізі і рефлексії всього управлінського процесу і його елементів, при визначенні і плануванні метадіяльності, створення умов цієї діяльності, прогнозуванні результатів і наслідків рішень, виборі шляхів розв'язання проблеми, засобів досягнення мети, організації інформаційних зв'язків з учасниками економічного процесу, а також корекції протікання управлінського процесу на основі постійної рефлексії [6,10].

Технологія формування рефлексивної сфери управління економічним розвитком підприємства, відрізняється можливістю врахування в процесі моделювання як кількісних, так і якісних параметрів ситуації, її структури та динаміки розвитку, що є підставою для прийняття більш обґрунтованих управлінських рішень у сфері фінансово-господарської діяльності.

У загальному вигляді технологія формування рефлексивної сфери управління економічним розвитком підприємства подана на рис. 1.

Застосування методу рефлексивного управління економічним розвитком підприємств ускладнено відсутністю механізму формування у суб'єкта готовності до вибору, що знижує достовірність імітації думок суб'єктів і змушує можливість рефлексивного управління. Механізм рефлексивного управління підприємством узгоджує протиріччя економічних інтересів на основі інтегрованого використання як розгорнутої, так і швидкої форм рефлексії.

Особливої уваги потребують засоби управління економічним розвитком підприємства, внутрішні ресурси, професійно значущі особистісні якості управлінців (рефлексійність, емпатія, мажорність), зовнішні ресурси (людські, фінансові, матеріально-технічні, часові, інформаційні, організаційні, емоційно-психологічні), які разом з внутрішніми впливають

на досягнення ефекту функціонування підприємства як економічної системи.

Етапи технології є єдиним цілеспрямованим процесом із співставленням кожного етапу математичного та інформаційного забезпечення у їх взаємозв'язку. Інформація виступає зв'язуючою компонентою між етапами.

На першому етапі здійснюється моніторинг стратегічної ситуації. Під моніторингом у даному випадку розуміється надходження оперативної інформації про поведінку об'єктів спостереження. На підставі знань про джерела та фактори розвитку ситуації можна: прискорити зміни, якщо вони бажані для учасників ситуації, і максимізувати кінцеві результати; завчасно прийняти адекватні поточним подіям заходи, підвищити тим самим стійкість і безпеку ситуації. Основною метою моніторингу стратегічної ситуації є виявлення тенденції взаємодії суб'єктів і ідентифікація стадії розвитку ситуації. В процесі моніторингу стратегічної ситуації вирішуються наступні завдання.

Другий етап технології передбачає здійснення структуризації знань про стратегічну ситуацію, а саме: виявлення загальних матеріальних, фінансових, інформаційних та нематеріальних потоків, які визначають процеси розвитку стратегічної ситуації, що склалася у взаємодії підприємства із зовнішнім середовищем. Матеріальні та нематеріальні потоки характеризують зміст процесів і явищ, які мають місце при розвитку підприємства.

Побудова схеми руху зазначених потоків є підґрунтям для визначення множини суб'єктів ситуації та базисних факторів, котрі їх характеризують, а також надає змогу достовірно встановити зв'язки між ними; визначення сукупності базових факторів, які характеризують взаємодію суб'єктів у стратегічній ситуації. Суб'єкти є активними системами, їх дії приводять до того або іншого розвитку ситуації.

Для виявлення структури суб'єктивних уявлень про ситуацію використовується методологія концептуальної реконструкції індивідуальних інтерпретацій і побудова суб'єктивних концептуальних моделей ситуації [12, 13].

Концептуальна реконструкція може бути направлена на визначення способів відображення в семіотичних об'єктах найрізноманітніших за змістом уявлень про світ. Будь-яка семіотична система інтерпретує зовнішній світ.

У свідомості суб'єкта існує своя концептуальна модель світу. У процесі пізнання відбуваються зміни в концептуальній моделі світу суб'єкта, залежні від засобів інтерпретації, які ним використовуються.

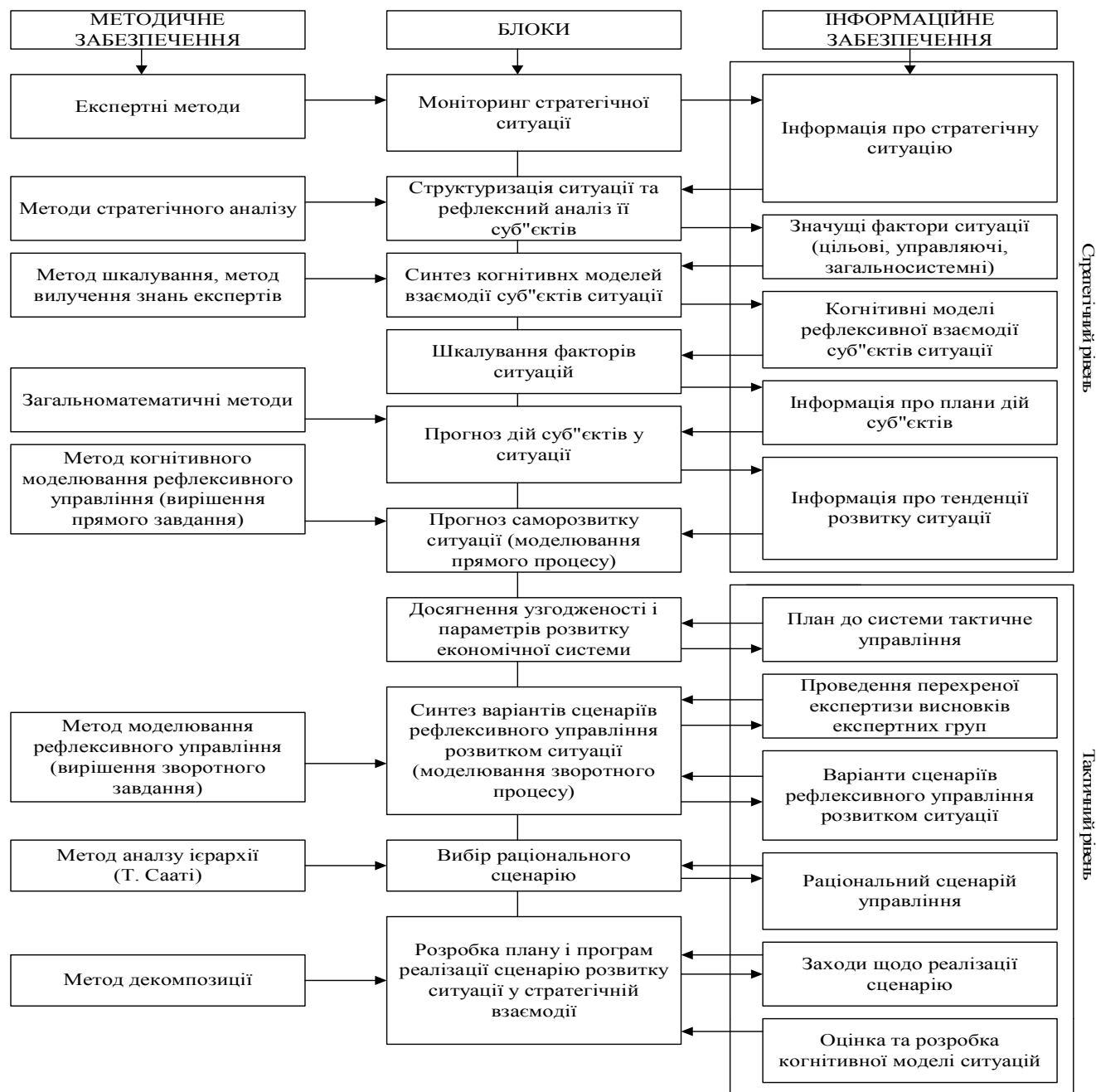

Рисунок 1 - Технологія формування рефлексивної сфери управління економічним розвитком підприємства

Ця залежність знаходить своє відображення через множину автоматичних когнітивних процесів, тобто на інтуїтивному рівні. Розширене розуміння концептуальної реконструкції полягає у розгляді будь-яких проявів людського пізнання як квазісеміотичних об'єктів, повідомлень, які людині, що пізнає, необхідно зрозуміти.

У процесі рефлексивного аналізу здійснюється реконструкція уявлень суб'єктів про стратегічну ситуацію і соціальну реальність, реконструкція етичних поглядів, цінностей, норм, психологічних та політичних уявлень учасників

ситуації [12]. Концептуальна реконструкція знаходить своє відображення в репрезентації (конструкції, яка залежна від обставин [12]) суб'єктивних уявлень.

На відміну від знань, які характеризуються довготривалістю і не залежать від змін ситуації, якщо тільки вони не піддаються спеціальним, цілеспрямованим змінам ззовні, репрезентації будуються в конкретному когнітивному просторі й істотно залежать від завдання або ситуації, в якій діє суб'єкт. Вибір методів роботи з експертами визначається в залежності від специфіки умов

дослідження, часових обмежень та економічної доцільності забезпечення необхідного рівня точності й достовірності інформації.

На третьому етапі технології здійснюється розробка когнітивних моделей ситуації. Залежно від умов, у яких аналітик вирішує проблему, можна використовувати певні методи побудови когнітивних карт:

на підставі особистих знань та уявлень аналітика про проблему, яка вирішується без залучення експертів і довідкових матеріалів. Ефективність цього методу визначається кваліфікацією аналітика, його знаннями та вміннями визначати набір базових факторів;

на підставі вивчення документів, для чого потрібне вирішення двох завдань: вивчення експертами документів та узгодження поглядів експертів;

на підставі опитування групи експертів, які мають можливість оцінювати причинно-наслідкові зв'язки у системі, яка досліджується. Перевагою цього методу є можливість агрегування індивідуальних знань;

на підставі відкритих вибіркового опитувань. Цей метод можна використовувати для активного діалогу з джерелом інформації.

Четвертий - восьмий етапи. Завданням даної групи етапів технології - є формування раціонального прогнозного сценарію розвитку стратегічної ситуації з використанням принципу багатократного відображення уявлень суб'єктів про цільові настанови та поточний стан дій, що застосовуються в рефлексивному управлінні. В ході цих етапів вирішуються завдання прогнозу тенденцій розвитку ситуації (етап 4 - 5), перевірки її відповідності (етап 6), розробки варіантів прогнозних сценаріїв управління розвитком ситуації (етап 7) та багатокритеріальний вибір раціонального прогнозного сценарію управління (етап 8). У ході цих етапів вирішується завдання декомпозиції сценарію, розробки сіткового плану реалізації сценарію багатокритеріального вибору виконавців плану та вибору типу організаційної структури управління.

Отже, рефлексивний аналіз дозволяє здійснити реконструкцію уявлень про стратегічну ситуацію.

Запропонований науково-методичний підхід до формування рефлексивної сфери управління економічним розвитком підприємств полягає у спрямуванні управлінських рішень на досягнення цілей підприємства за допомогою вирішення прямого та зворотного завдань, що надає змогу завчасно передбачити негативний вплив об'єктивних та суб'єктивних чинників на стан економічного розвитку підприємства та визначити напрями здійснення необхідних управлінських

впливів щодо корегування параметрів системи управління.

Висновки. Таким чином, технологія прийняття рішень в управлінні економічним розвитком підприємств повиненна спиратись на рефлексію будь-якої діяльності. Етапами рефлексії слід визнати «рефлексивну зупинку» – мобілізацію мислення, уваги, уваги на ситуацію, на діяльність в напрямку «до себе»; фіксацію та різнобічний аналіз ситуації; певне абстрагування – виявлення концепцій, методологій, філософське осмислення буття; проекцію напрямків майбутньої діяльності, переконструювання образу тощо.

Рефлексійна діяльність в прийнятті рішень в управлінні економічним розвитком є умовою переходу підприємства як економічної системи із стану екстенсивного розвитку в стан інтенсивного і створює умови для рефлексії старого індивідуального досвіду з метою перебудови стереотипів діяльності і реалізації власного самокерованого розвитку.

Прискорення темпів змін зовнішнього середовища, ускладнення зв'язків і переплетіння інтересів підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища робить проблему управління економічним розвитком підприємства складною та слабко структурованою, що вимагає здійснення прогнозування майбутнього стану економічного розвитку. Когнітивний підхід до оцінки та прогнозування економічної розвитку підприємств за рахунок його адаптування до умов зовнішнього середовища з метою врахування взаємозв'язку факторів, їхнього кількісного і якісного характеру та динаміки загроз і можливостей при прийнятті управлінських рішень щодо підвищення рівня економічного розвитку підприємства в стратегічному аспекті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шемаєва Л.Г. Застосування рефлексивного підходу в управлінні на підприємстві / Л.Г. Шемаєва // Економіка розвитку. – Х.: Вид. ХДЕУ. - 2004. – №2 (30). – С. 79-83.
2. Шемаєва Л.Г. Когнітивне моделювання рефлексивного управління на підприємстві / Л.Г. Шемаєва // Економіка транспортного комплексу: Зб. наук. праць. – Х.: ХНАДУ. - 2004. – Вип.7. – С.11-19.
3. Шемаєва Л.Г. Рефлексивне управління на підприємстві / Л.Г. Шемаєва // Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць. Спецвип. до 100-річчя Київськ. нац-го економ. унів-ту та 40-річчя кафедри управління персоналом. Т. 2. Управління персоналом в організаціях – К.: КНЕУ. - 2005. – С. 363-367.

4. Шемаева Л.Г. Рефлексивное управление стратегическим взаимодействием предприятия с субъектами внешней среды на основе сочетания развёрнутой и быстрой рефлексии / Л.Г. Шемаева // Рефлексивные процессы и управление: материалы VI Междунар. научн.-практ. симпозиума ["Рефлексивные процессы и управление" (RPC'2007)], (г. Москва, 10-12 октября 2007 г.) – М.: Институт философии РАН. – 2007. – С. 27.
5. Шемаева Л.Г. Рефлексивне управління взаємодією підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища на основі поєднання розгорнутої і швидкої рефлексії суб'єктів / Л.Г. Шемаева // Економіка підприємства: теорія і практика: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. [«Економіка підприємства: теорія і практика»], (Київ, 13-14 березня 2008 р.). – К.: Вид. КНЕУ.- 2008. – С. 100-103.
6. Новиков, Д. А. Активный прогноз / Д. А. Новиков, А. Г. Чхартишвили. – М. : ИПУ РАН, 2002. – 101 с.
7. Новиков, Д. А. Курс теории активных систем / Д. А. Новиков, С. Н. Петраков. – М. : СИНТЕГ, 1999. – 104 с.
8. Новиков, Д. А. Рефлексивные игры / Д. А. Новиков, А. Г. Чхартишвили. – М. : СИНТЕГ, 2003. – 149 с.
9. Таран Т. А. Булевы модели рефлексивного управления в ситуации выбора //Автоматика и телемеханика.- 2001.- № 10.- С. 103-117
10. Робертс Ф. С. Дискретные математические модели с приложениями к социальным, биологическим экономическим задачам.- М.: Наука, 1986. - 496 с.

Аннотация. Применение технологии рефлексивного управления экономическим развитием предприятий усложнено отсутствием технологии формирования у субъекта готовности к выбору, который снижает достоверность имитации мнений субъектов и суживает возможности рефлексивного управления. Технология рефлексивного управления предприятием согласовывает противоречие экономических интересов на основе интегрированного использования как развернутого, так и скорой форм рефлексии.

Ключевые слова: технология рефлексивного управления, экономическое развитие предприятий, механизм формирования, этапы технологии, концептуальная реконструкция, рефлекторное построение.

Summary. Application of technology of reflection management economic development of enterprises complicated by absence of technology of forming for the subject of readiness to the choice which reduces authenticity of imitation of opinions of subjects and narrows possibilities of reflection management. Technology of reflection management an enterprise co-ordinates contradiction of economic interests on the basis of the computer-integrated use both unfolded and to the fast of forms of reflection.

Key words: technology of reflexive governance, economic development enterprises, formation mechanism, the stages of technology, conceptual reconstruction, reflex building.

Рецензент к.е.н., доцент УкрДАЗТ Маковоз О.В.
Експерт редакційної колегії к.е.н., доцент УкрДАЗТ Зубенко В.О.